

Rıfat Bali'yle Söyleşi: Sansaryan Han, Balat Fırınları ve Türkiye Yahudileri

Berat Günçikan

Kitabınızdan haberdar olmam, tam da iş mahkemesinde duruşmanın olduğu güne denk geldi. Mahkeme salonunun Eminönü'nde olduğu söylendi avukatım tarafından, iskeleye yakın olduğu da. İskelede Büyükşehir Belediyesi'nin danışma merkezine sordum, onlar da caddeye paralel bir sokağı gösterdiler. Seyyar satıcı, esnaf, şu bu, sora sora binayı buldum, Sansaryan Han'dı. Yani tek bir kelimeyle işaret edilebilecek bir adrestir, ama sorduklarımızın yaş gruplarına göre de bir tasnifini yaptığımda anlaşılan bu adres toplumsal hafızadan çoktan silinmişti. Açıkçası şaşırardım, hassasiyetlere göre belleğin de değişkenlik gösterebileceğini düşündüm. Bu nedenle önce sizi Sansaryan Han'ı, daha doğrusu 1940'lı yılların iki emniyet müdürünü araştırmaya yönlendiren hassasiyeti öğrenmek istiyorum. Neden bu tarihi dilimini ve bu iki ismi araştırma konusu edindiniz?

Beni bu konuya yönlendiren kişi, birkaç yıl önce Berlin'de rastladığım bir genç araştırmacıydı. Kendisi Berlin yakınlarında bulunan Sachsenhausen Temerküz Kampı (şimdi anıt müzedir) için bir sergi

hazırlıyordu. Sergi kampı ziyaret eden yabancılarla ilgiliydi.

Bu yabancılar arasında iki Türk vardı: Nihat Haluk Pepeyi ve Sâlahattin Korkud. Bu genç araştırmacı bazı belgeleri benimle paylaştı. Bu da benim Nihat Haluk Pepeyi'yi araştırmaya başlamama sebep oldu. Ahmet Demir selefi olduğu için onu da araştırmaya koyuldum, zira kendisini bugün artık hiç kimse hatırlamıyordu.

Araştırmanıza konu edindiğiniz müdürlerden biri Nihat Haluk Pepeyi, Nazi Almanyası'nın davetlisi olarak, Almanya'ya ve o dönemde işgal altındaki ülkelere gidiyor. Aynı tarihlerde başta Balat, fırınların kurulduğu haberleri yayılıyor. Türk hükümetinin Nazi yanlısı tutumu, Yahudi toplumunun bu haberlere ikna olmasını kolaylaştırıyor. Bir on yıl kadar önce yaşanan Trakya olayları da sanırım bu inancı kolaylaştırıyor. Bu iki olayın benzerlikleri ve farklılıkları sizce neydi?

1934 yılında Trakya'da cereyan eden olaylar ile Balat Fırınları söylentisi arasında hiçbir benzerlik yoktur. Trakya olayları bir kitlesel yağma ve tehcir teşeb-

büsüdür. Balat Fırınları söylentisiyse Türk Yahudi toplumunun içinde bulunduğu korku atmosferini göstermek açısından anlamlıdır.

Bu soruyu, Trakya olaylarının yarattığı korkunun Balat Fırınları'na inanmayı kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı anlamında sormuştum. Aynı süreçte, öncesinde ve sonrasında bu korkuyu besleyen, güçlendiren olaylar ve tavırlar nelerdi? Ayrıca, Almanya'da ve Nazi işgali altındaki bölgelerde yaşananlar, toplama kamplarına dair bilgiler Türkiye Yahudilerine nasıl ve ne kadar ulaşıyordu?

1924-1925'ten itibaren Türk Yahudileri müesses nizamın sözcüsü olan basın sürekli gözetimi ve yeterince süratle Türkleşmedikleri konusunda baskısı altındaydılar. Dönemin mizah dergilerinin yegâne alay konusuydular. Bir de buna 1934 yılında Trakya'da meydana gelen olaylar eklendiğinde, genel bir tedirginlik, ürkellik ve korkunun harmanlandığı bir atmosfer ortaya çıkıyordu.

Bir de unutmayın, 1941 yılının Mayıs ayında gayri-müslimler sokaklardan yolları kesilerek silah altına alınıyor ve nafi-

a taburlarında çalıştırılmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderiliyorlardı. Bu onlara dönüşü olmayan bir gidiş gibi geliyordu.

Balat Fırınları söylentisi de bu çerçevede değerlendirilmeli. Almanya'da yaşananların Türk Yahudilerine ulaşip ulaşmadığı veya ne mertebede ulaştığı konusundaysa fazla bir bilgi mevcut değil.

Türkiye Yahudilerini toplama kamplarından kurtaran Türk diplomatlarına ilişkin birçok yazı kaleme alındı. Daha sonra akıbetlerinin ne olduğuna, hayatlarını nasıl sürdürdüklerine ilişkin pek bir bilgimiz yok ya da benim yok. Kurtulanlardan yaşadıklarını anlatanlar oldu mu? Kurtulmayla kurtarmanın aynı zamanda gerçekleşmesine nasıl bakmalıyız, bir yanda bir devlet politikası, bir yanda 'kurtarıcı' kimlikler var, bunu nasıl okumalı ve değerlendirmeliyiz?

Kurtulanlardan yaşadıklarını anlatanlar elbette oldu. Bu daha çok gazete ve sözlü tarih mülakatları şeklinde oldu. Lazar Russo, Albert Saul, Luiz Behar gibi isimlerle mülakatlar yapıldı ve bunlar yayınlandı. 'Türk Yahudilerini temerküz kamplarından kurtaran Türk diplomatları' konusu manipülasyona ve propagandaya açık bir konu.

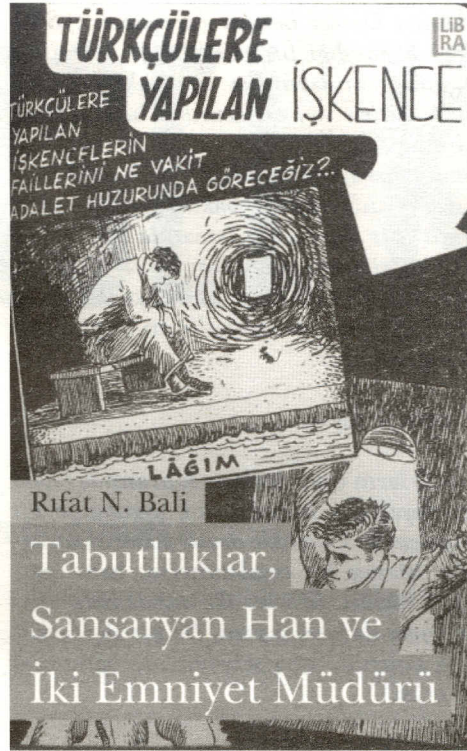
Dolayısıyla, bunun genelgeçer bir önka- bul şeklinde değerlendirilmesi çok doğru değil. Evet, kurtarılanlar oldu, ancak kurtarılmayan çok sayıda insan da oldu. Bu konudaki araştırma kitaplarını okumak lazım. Konunun propaganda maksadıyla kullanılmasına dair de yayın mevcut.

Bir araştırmacı hassasiyetiyle kitapta alabildiğine objektif olmaya çalıştığınızı düşünüyorum, örneğin Balat'taki söz konusu fırının Dalan döneminde yıkılmasına kadar tarihini takibiniz söz konusu. Sizin şahsi kanaatiniz de iktidarın bu dönemde tanıkların da savladıkları gibi Alman hükümetinin gözünü boyamak adına bu fırını inşa ettirdiği ve diğer politikalarının da bu yolda ilerlediği yolunda mı?

Bence bir imha fırınının inşası veya Almanları kandırmak söz konusu değildi. Bence korku atmosferi Türk Yahudilerinin zihinlerinde böyle bir senaryo üretmelerine sebep olmuştu.

Türkiye hükümetinin o dönemde Almanya'ya yakınlaşmasına ilişkin bilgilerin ne kadarına ulaşıldığını düşünüyorsunuz? Bu tarihe ilişkin hâlâ kapalı olaylar var mı, varsa araştırmaya ihtiyaç duyulan başlıklar neler?

Bence bu konu halen araştırılmaya muhtaç. Bunun önündeki engel, başta Alman-

ca ve İngilizce olmak üzere birkaç yabancı dile hakıyla vakıf araştırmacı sayısının fazla olmaması, araştırma fonlarının yeterli olmaması ve Türkiye'nin Cumhuriyet dönemiyle ilgili arşivinin tamamının tasnifinin tamamlanıp araştırmacılara açılmaması.

Varlık Vergisi de o dönemin politikalarından biri. Bugün de çok tartışılan konulardan biri olan bu uygulamaya yönelik bakış açısı kişilerin politik tavırlarına göre değişiyor. Kimi milli sermaye yaratmak adına bir uygulama olarak gösterirken, kimi Türklerin de bu politikanın dışında tutulmadığını söyleyerek bir eşitlik kurmaya çabılıyor. Sizce Varlık Vergisi'nin altında yatan sebepler neydi?

Bence Varlık Vergisi, dönemin Türk seçkinlerinin 1923 yılından beri içten içe arzu ettikleri ancak başaramadıkları Müslüman Türk müteşebbis, tüccar ve sanayici yaratıp, bunların gayri-müslimlerin yerini almaları arzusunun hayata geçirilmesidir. Bu arzu Cumhuriyet'in ilanından beri mevcuttu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında karaborsa faaliyetlerinin canlanması ve bu faaliyetlerde çoğunlukla gayri-müslimlere rastlanması, mütareke yıllarını andırır eski bir travmayı canlandırdı.

'Bunlar (gayri-müslimler) vatan için kanlarını dökmüyor, tam aksine servetlerine servet katıyorlar. Bizlerse şehit veriyoruz' şeklinde özetlenebilecek kanaatten ötürü, 1942 yılında 'Artık yetti, bu gayri-müslimlere bir ders verme zamanı geldi' düşüncesiyle hareket edildi ve bu kanun kabul edildi.

Sizce bu arzu ne kadar yerine getirilebildi, sermaye ne kadar millileştirilebildi? Bu

Türkiye ekonomisine dönemin iktidarlarının umduğu varlığı kattı mı? Aynı soruyu bir de tersten soracak olursam, neler kaybedildi?

Çok fazla yerine getirildiğini söyleyemeyiz. Varlık Vergisi'yle kaybedilen servetlerin bir kısmı DP döneminde kazanıldı. 1970'li yıllara kadar İstanbul ve İzmir ticaret ve sanayinde gayri-müslimler halen ağırlıklı bir yer işgal ediyorlardı. Anadolu için bu söylenemez.

Dolayısıyla, Varlık Vergisi Müslüman Türk müteşebbis, sanayici ve tüccar sınıfının doğmasını ve güçlenmesini tetiklemesine rağmen beklenen netice hemen elde edilmedi. Gayri-müslimler 1970'li yıllara kadar halen aktif ve etkindiler.

Kaybedilen gayri-müslim müteşebbis tüccar ve sanayici sınıfı oldu. Türkiye'de kalsalardı büyük yatırımlar yapacakları kesindi.

Sadece bu tarih diliminden yola çıkmam da, gayri-resmi tarih araştırmalarının vardığı bir sonucu dile getirmek ve bu konudaki görüşlerinizi öğrenmek istiyorum. Cumhuriyet tarihi boyunca, azınlıklara ilişkin bütün uygulamalar ve karşı tutumlar şöyle bir sonuca çıkıyor: Devletin uygulamalarından etkilenen gruplar daha çok Ermeniler ve Rumlar, Yahudilerse öyle ya da böyle devlet mekanizmasıyla başa çıkmakta ya da uyum sağlamada daha etkililer. Bu çıkarsamayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Yahudiler diğer gruplarla kıyaslandığında kimliklerini ve varlıklarını yaşamakta daha rahatlar, denebilir mi?

Ben böyle bir sonuca hiçbir şekilde katılmıyorum ve buna inananların çok yanlış bir kanaate sahip olduklarına inanıyorum. Bu sonuca varanlar yeterince okuma yapmadan, sadece basına yansıyan şikâyetlerden yola çıkarak bir kanaat oluşturuyorlar. Basına yansıyan şikâyetlerde Türk Yahudi toplumu liderlerinden herhangi bir şikâyete (son 3-5 seneye kadar) rastlamak mümkün değil, tam aksine 'çok rahatız, huzurluyuz' türünden beyanatlar mevcut.

Halbuki bunun gerçeğe ilgisi yok. Ancak bu müesses nizamla kurulan uyumlu ilişkiler için kullanılan bir strateji. Gerçeklerin ne olduğunu öğrenmek için sabra ihtiyaç var, Türk Yahudileri konusunda bugün çok geniş bir literatür mevcut. Sadece zaman ayırıp okumak lazım.

Bu sorudan üreyen bir soru daha var, bugün Türkiye'de giderek güçlenen bir İsrail düşmanlığı, bununla birlikte bir Yahudi düşmanlığı var. İrkçi bir düşünce yapısı taşımasalar da yakın çevremden bile soykırımı anlatan filmlerin altında 'gizli bir politika' arandığını, en azından bir bezginliğin dile getirildiğini görüyorum. Or-

tadoğu'daki gelişmelerle paralel olarak bu düşmanlığın, Yahudi topluluk üzerinden 1940'larda (öncesinde ve sonrasında) yaşanan korkuları açığa çıkarttığını, bir tedirginlik oluşturduğunu düşünüyor musunuz?

Evet, anti-semitizm ve İsrail düşmanlığı bir tedirginlik yaratıyor. Unutmayın, azınlıklara karşı ilk nefret cinayeti Hrant Dink cinayeti değildi. Ağustos 2003'te sadece Yahudi olduğu için öldürülen dışçı Yasef Yahya'ydı.

Akabinde 15 Kasım 2003'te iki sinagog havaya uçuruldu. Medyada ve internette çok yoğun anti-semit yayın var. Bütün bunların insanları tedirgin etmesi gayet doğal.

Şu anda iktidarda İslamı referans alan bir partinin olması bu tedirginliğin yaratılmasında ve gayri-müslümler tarafından hissedilmesinde sizce ne kadar etkili? Türklerin bilinçaltına da işlemiş bir düşmanlık var mı, yoksa sadece iktidarların zaman zaman politikaları nedeniyle kurduğu dil mi bir düşmanlık yaratıyor?

İslami, milliyetçi ve ülkücü ideolojilere gönül vermiş insanlar arasında derin bir anti-semitizmin mevcut olduğu kesin. Bundan sadece halihazırdaki hükümet sorumlu değil. Bu durumdan geçmiş ve halihazırdaki hükümetlerin tamamı sorumlu.

Siz Yahudilere nefret saçan bir basın ve yayın alemini kati surette denetlemezseniz şayet, bunun sonucu anti-semit nesillerin doğmasıdır. Buna hiç de şaşır-mamak lazım.

Yeniden kitabınıza dönecek olursam, tabutluklar, kitap kapağındaki vurguyu da dikkate aldığımızda daha çok Turancılar üzerinde yoğunlaşıyor. Ya da onların anlatımları daha uzun ve net olduğu için bende şöyle bir algı oluştu: Aynı dönemde komünistler de aynı işkenceye tabi tutuluyorlar, ama siz ağırlıklı Turancıların alıntılarına yer vermişsiniz. Bundan, komünistlerin o sürece anılarında daha az yer vermelerine mi bağlamalıyız? Hem sizin yazdıklarınızdan, hem de bugüne kadar bu konuda okuduklarımdan, Hasan Ali Yücel'le Kenan Öner davasında da solcuların daha sessiz kaldığını düşünüyorum. Tek parti dönemi bir yana, geçmişte komünistlerin resmi ideolojiyle göbek bağlarını korumaları bir sessizlik halesi yaratmış olabilir mi?

Bunun sebebi sadece kaynaklarımdır. Mümkün mertebe komünistlerin anılarını okumaya çalıştım. Bu anılarda daha çok Parmaksız Hamdi'ye rastladım. Ahmet Demir o kadar yoktu. Turancılar ve milliyetçilerse daha çok hatırladılar.

Ahmet Demir benim kuşağımın (78'li-ler) bilmediği bir isim, 1951 komünist tevkifatı anılarından Parmaksız Hamdi'yi biliriz de, en azından benim nezdinde Ahmet Demir adıyla ilk karşılaşmam sizin kitabınızla oldu. Yazdıklarınıza ve anlatılanlara bakılırsa pek 'maharetli' bir kişi, aynı zamanda tek başına tek parti uygulamalarını birer birer ele veriyor. Demir'in sizi en şaşırtan ya da bu kadarı da olmaz dedirten uygulaması hangisi oldu?

Falaka ve dayak.

1940'ların öncesinde ve sonrasında falaka ve dayak çok bilindik, sık uygulanan bir yöntemdi. Özellikle dayak iliklerimize kadar işlemiş bir cezalandırma, hatta 'eğitim' biçimi. Sizi bu iki uygulamanın şaşırtması da beni şaşırttı. Bu bir algı farklılığı sanırım, ama sebebini de öğrenmek isterim.

Benim hayatımda siyasi faaliyetim olmadı. Polisle de karşı karşıya gelmedim, tutuklanmadım, işkence görmedim. Böylesine steril bir atmosferde yaşayan bir insan, araştırmacı da olsa, dayak ve falakanın halen uygulandığını fark ettiğinde ister istemez şaşırıyor.

Demir'in uygulamalarından yola çıkarak, nasıl bir insan, nasıl bir 'emniyetçi' profili çiziyorsunuz, onun kişiliği ile bugünün emniyetçi insan kişiliği arasındaki farklılıklar ve benzerlikler neler?

Ahmet Demir'in dönemi ile bugünkü dönem arasında çok büyük bir fark var. Ahmet Demir'in döneminde emniyet teşkilatı ideolojik olarak bölünmemişti. Esas itibarıyla komünistlerin peşine düşmüşlerdi.

Bugünkü emniyet teşkilatı, medyada yansıtıldığı kadar, kendi içinde ideolojik olarak hizipleşmiş durumda. Ayrıca bugünkü emniyet teşkilatı çok değişik ideolojik akımlarla uğraşmak zorunda. Ahmet Demir döneminde bu yoktu.

Bu ideolojik hizipleşme tek partinin başarılarından ve uygulamalarından daha mı tehlikeli sizce?

Her ikisi de tehlikeli şüphesiz.

Demir döneminde Sansaryan Han'da bir dinamonun varlığından söz ediliyor. Anladığım kadarıyla bu tabutluklardaki yüksek mumluk aydınlatma aygıtlarından farklı bir uygulama. Arif Damar'la yaptığım bir röportajda, 51 tevkifatında elektrik kullanıldığını, bunun da bir Amerikalı görevlinin denetiminde, bir Soğuk Savaş uygulaması olarak uygulandığını söylemişti. Sizin sözünü ettiğiniz dinamo hangi yıllara ait ve bu konuda kitaba yan-

sımayan başka anlatımlara ya da belgelere rastladınız mı?

Bu konuda bir bilgiye sahip değilim.

Demir'in adının karıştığı bir olay da Muzaffer Kayalibay cinayetinin örtbas edilmesi. Bu karışık bir olay, bilebildiğim kadarıyla birkaç kuşak hukukçunun ilgisini çekmiş, konunun üzerine gidilmiş. Bu olaya ilişkin bir başka bilgi de Ankara Cinayeti olarak belleklere yerleşen, Haşim Orbay'ın Neşet Raci Arzan'ı öldürmesinden sonra, Orbay'ın annesi Mevhibe İnönü'ye gidip, "Kendi oğlunuzu kurtardınız, benim oğlumu da kurtarın," diye yalvarması. Siz bu cinayete ilişkin ne düşünüyorsunuz, Ahmet Demir'in 17 yıl sonra yeniden göreve getirilmesinde, İnönü'nün bir minnet borcuyla yaklaşmış olabilir mi?

Bu konuda hiçbir fikrim yok.

Tarihin aynı zamanda geleceğe de yön verdiğini düşünürsek, kitabınıza konu aldığınız dönemin önemini nasıl tanımlıyorsunuz?

Bence kitabımda anlatılan dönemin öneminden ziyade, bu kitapta anlatılmaya çalışılan hayatların neden gerçeğin ancak az bir kısmını yansıtmaları ve bunun sebepleri çok daha önemli.

Her iki emniyet müdürünün biyografileri bana göre 'tam' biyografiler değil. 'Tabutluklar' o dönemde inkâr edilmeye devam ediliyordu. Sadece tanıkların hatıralarında yer alıyor. Ne zaman imha edildiler, belli değil.

Pepeyi Almanya'ya ve Sachsenhausen Temeerküz Kampı'na neden gitti? Ahmet Demir hakkında rüşvet iddiasıyla açılan soruşturma ne oldu? Bütün bu suallerin cevapları yok. Cevapları yok, zira arşiv belgelerine ulaşamıyoruz.

2011 senesinde halen bu durumla boğuşmamız kendi başına çok ciddi bir şekilde düşünülmesi gereken bir konu. Böylesi bir toplum demokratik ve şeffaf bir toplum değildir, hele hele bilgi toplumu hiç değildir.

Bu görevlendirmenin rüşvet soruşturmasının arşivlere geçmemesi, belgelerin yok edilmiş olması ihtimali var mı sizce?

Hayır. Bence belgeler mevcut. Arşiv mevzuatı buna izin vermiyor. Ayrıca, Türkiye'de her ne kadar Bilgi Edinme Hakkı Kanunu mevcut ise de kimse arşivlerdeki bilgileri serbest bırakmaya niyetli değil.

Dahası ve de en önemlisi, Türkiye'de 'araştırmacı' sıfatı tamamıyla yıpranmış ve erozyona uğramış durumda. Bu sığa yüklenen anlam çok menfi. Hal böyle olunca belgelere de erişilmiyor. ■